TIJDREIS TUSSEN NOORD & ZUID
FORTEN EN LINIES IN DE GRENSREGIO

ONTDEK ZELF DE LINIES!
Brochures, kaarten en routebeschrijvingen voor de wandelaar, fietser, ruiter en automobilist zijn verkrijgbaar bij de VVV in Zeeland en de toeristische diensten in Antwerpen, West- en Oost-Vlaanderen. De medewerkers helpen u graag verder.

TOERISME OOST-VLAANDEREN
Sint-Niklaasstraat 2
9000 Gent
België
Tel. + 32 9 269 26 00
Fax + 32 9 269 26 00
www.tov.be

WESTTOER
Koning Albert I Laan 120
8200 Sint-Michiels
België
Tel. + 32 50 30 55 00
Fax + 32 50 30 55 90
www.westtoer.be

ANTWERPEN
Grote Markt 13
2000 Antwerpen
België
Tel. +32 3 232 01 03
Fax +32 3 231 19 37
www.visitantwerpen.be

VVV ZEELAND
Markt 11-13
4531 GD Terneuzen
Nederland
Tel. + 31 115 62 30 22
Fax + 31 115 62 11 11
www.vvvzeeland.nl

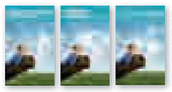
VRIJETIJDSHUIS BRABANT
Statenlaan 4
5042 RK Tilburg
Nederland
Tel. + 31 13 4656716
www.vrijetijdshuis.nl

COLOFON
Deze kaart kwam tot stand door samenwerking tussen partners van het Interreg IVA-project 'Forten en Linies in Grensbreed Perspectief'.

VU: Provincie West-Vlaanderen
REDACTIE: Werkgroep Recreatieve Kaarten
EINDREDACTIE: Salto-reclame.be
FOTOGRAFIE: Vilda, Westtoer, Stad Antwerpen (Stadsarchief)
CONCEPT, ONTWIKKELING EN VORMGEVING: Salto-reclame.be
DRUK: Goekint.be
DATUM VAN UITGIFTE: 1 augustus 2012
DEPOTNUMMER: D/2012/0248/18

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt door een bijdrage uit het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling.

ANDERE KAARTEN BESCHIKBAAR:

De kaarten kaderen in het project rond forten, versterkte steden en linies in de grensstreek van Vlaanderen met Nederland.
Alle verdedigingswerken in lineiverband, leveren een historische bijdrage aan de grensvorming. Deze elementen, weliswaar uit verschillende periodes, bieden landschappelijk, recreatief, ecologisch en cultuurhistorisch gemeenschappelijke kansen.

PARTNERS:

Europese Unie — Investeert in uw regio
Interreg Vlaanderen Nederland — Europa investeert in uw regio
Provincie Antwerpen
Provincie West-Vlaanderen — Voor mensen gemaakt
Provincie Oost-Vlaanderen — Voor leden van ons
Provincie Noord-Brabant
Provincie Zeeland

Lexicon: www.staatsspaanselinies.eu/algemeen/wat/terminologie

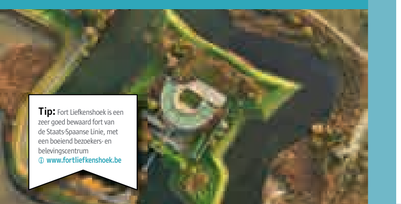
Een turbulent verleden onder een vredig landschap

Vandaag herinneren alleen enkele verlaten douanekantoren, bemoste grenspalen en charmante smokkelfietsroutes aan de grens tussen Nederland en België. Maar onder dat vredige grenslandschap valt een turbulent verleden te ontdekken. Waar nu amfibieën en watervogels het mooie weer maken, hing immers van de 16de eeuw tot het einde van de Eerste Wereldoorlog regelmatig een dichte nevel van kruitdamp.

De grenzen van toen waren het resultaat van veel militair getouwtrek. Vaak met water als wapen. Het vredige natuurlandschap van vandaag hebben we te danken aan opzettelijk veroorzaakte overstromingen. Forten bewaakten op cruciale punten elke mogelijke toegang. Stadsomwallingen hielden én de vijand én het water buiten.

Water en aarde zijn dan ook de hoofdingrediënten van de oudere forten en verdedigingslinies. Als oplettend toeschouwer vindt u daar vandaag verrassend veel van terug in de vorm van verlande grachten en afgetopte wallen. In latere tijden deden ook baksteen en beton hun intrede in de vestingbouw. Dat leverde donkere en vochtige versterkingen op, waar de plaats van de militairen vandaag is ingenomen door overwinterende vleermuizen. Er is daar heel veel te zien en te beleven.

In onze veelzijdige grensregio ontdekt u het door de natuur heroverde decor van vroegere grensconflicten. Met een beetje fantasie kunt u er het kanongebulder en krijgsgeschreeuw bij denken. Heel wat plaatsen zijn trouwens verduidelijkt met plattegronden, gereconstrueerd of van begroeiing ontdaan om uw verbeelding op het juiste spoor te zetten. Geniet van uw ontdekkingstocht, en vergeet vooral niet dat onze streek ook qua eten en drinken een boeiende erfenis kan voorleggen.

Tip: Fort Liefkenshoek is een zeer goed bewaard fort van de Staats-Spaanse Linie, met een boeiend bezoekers- en belevingscentrum
ⓘ www.fortliefkenshoek.be

STAATS-SPAANSE LINIES

180 jaar wapengekletter

Tussen 1568 en 1748 was de grensregio tussen Knokke en Antwerpen vaker wel dan niet een bloedig strijdtoneel. De Nederlanden wilden zich in politiek, economisch en religieus opzicht losmaken van het Spaanse Rijk waarvan ze deel uitmaakten. De belangrijkste grootmacht van die tijd liet dat niet zonder slag of stoot gebeuren. Het conflict kreeg later de naam Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Maar zelfs na tachtig jaar strijd lag de grens tussen Noordelijke ('Staatsen') en Zuidelijke Nederlanden ('Spaansen') nog niet vast. Vandaar de reeks kortere oorlogen die erop volgden. De bekendste daarvan zijn de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) en de Oostenrijkse Successieoorlog (1742-1748). Wanneer de vijand naderde, waren overstromingen het meest evidente wapen. Ging het er even rustiger aan toe, dan werden de overstroomde gebieden weer ingepolderd. Die opeenvolging van menselijke ingrepen kunt u met een beetje fantasie nog overal in het landschap zien.

www.staatsspaanselinies.eu

Stenen Beer bij de Westpoort van Sluis

Tip: Bezoek zeker Het Bolwerk in Ijzendijke, het museum over de Staats-Spaanse Linies.
ⓘ www.museumhetbolwerk.eu

16 De dominosteen van Maurits
Het Beleg van Sluis

Het gezellige Sluis van vandaag was ooit een belangrijke havenstad. Terwijl Brugge en Damme hun verbinding met de zee steeds verder zagen verlanden, lag Sluis strategisch en economisch nog steeds goed: vlakbij het Sluisse Gat, dat we vandaag kennen als het Zwin. In 1587 bracht de hertog van Parma de stad onder Spaans gezag. Tot prins Maurits in 1604 met succes het Beleg van Sluis opzette.

Sluis was voor Maurits één van de dominosteen die moesten vallen om zijn hoofddoel te verwerven: Oostende. Hij legde een indrukwekkende gordel van forten en redoutes aan, middenin het overstroomde Sluisse ommeland. Het dorpje Retranchement ontstond in de jaren 40 van de zeventiende eeuw uit Fort Nassau, dat zelf na het Twaalfjarig Bestand was gegroeid uit een in 1605 opgeworpen redoute.

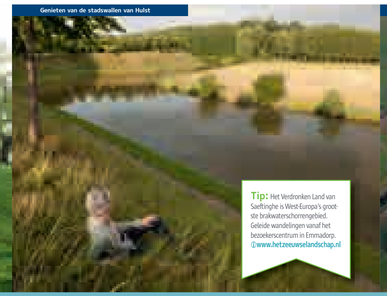
Stadsversterking Sas van Gent

Tip: De forten Sint-Joseph, Sint-Jacob en Sint-Livinus zijn verbonden door een wandel- en fietspad over de voormalige liniedijk.

46 List en graafwerken
Het Beleg van Sas van Gent

Voorjaar 1644. De strijdende partijen maken zich op voor de zoveelste nieuwe veldtocht. De inzet: Sas van Gent, op dat moment in Spaanse handen. De Staatsen, onder leiding van prins Frederik Hendrik, geven met een schijnmanoeuvre de indruk dat ze naar Brugge trekken. De Spanjaarden trappen erin, en Frederik Hendrik kan ongehinderd Sas omsingelen.

In amper twee dagen graven de Staatse belegeraars achter zich een brede gracht en bouwen ze een zeven voet hoge borstwering. Zo weten ze met succes alle Spaanse ontzettingspogingen te verijdelen. De Spanjaarden graven op hun beurt een verdedigingsvaart: de Linie van de Nieuwe Vaart. Na meer dan vijf weken gegraaf en gevecht geeft het garnizoen van Sas zich op 5 september over. Frederik Hendrik beschikt nu over een ideale uitvalsbasis naar de rest van Vlaanderen.

Genieten van de stadswallen van Hulst

Tip: Het Verdronken Land van Saeftinghe is West-Europa's grootste brakwaterschorrengebied. Geleide wandelingen vanaf het bezoekerscentrum in Emmadorp.
ⓘ www.hetzeeuwselandschap.nl

58 De 'Stedendwinger' grijpt zijn kans
Het Beleg van Hulst

Vijf keer had Frederik Hendrik al geprobeerd Hulst te veroveren. Telkens vanuit het noorden, telkens tevergeefs. Maar na de val van Sas van Gent lagen de kaarten anders. De 'Stedendwinger' kon nu vanuit het zuiden zijn slag slaan. Op 8 oktober begon hij het Beleg van Hulst. Net zoals bij Sas van Gent bouwde zijn leger in een paar dagen tijd een enorme borstwering achter zich. Onnodig, zo bleek, want het Spaanse leger was niet in staat tot een ontzettingspoging.

Vanuit het noorden en het zuiden groeven de Staatsen loopgraven tot tegen de stadswallen. Na hevige gevechten waarbij de helft van het Hulster garnizoen sneuvelde, kozen de Spanjaarden zieren voor hun geld. Op 7 november 1645 verliet de laatste Spaanse soldaat de stad. Heel Zeeuws-Vlaanderen - en daarmee ook de Schelde en de toegang tot Antwerpen - was nu in Staatse handen.

Natuur en historie in symbiose

Tip: Tal van fiets- en wandelkaarten - zoals die van de Forten en Dijken-route - helpen u op weg naar de stille getuigen.
ⓘ www.sincfala.be, www.toerismedamme.be

39 Even op krachten komen
Het Twaalfjarig Bestand

Door het jarenlange vechten raakten beide partijen uitgeput. Spanje zat in geldnood, de Noordelijke Nederlanden speelden hun Engelse bondgenoot kwijt. Na het Spaanse Beleg van Oostende en de Staatse inname van Sluis en Aardenburg sloten beide partijen daarom in 1609 een bestand. Afspraak was dat ieder zijn posities zou behouden en dat de Republiek soeverein zou blijven. Die rustperiode kwam zowel Staatsen als Spanjaarden goed van pas. Ze polderden overstroomde landerijen opnieuw in, en pasten tegelijk de nieuwe dijken in hun linies in.

Her en der werden bestaande versterkingen hersteld of verder uitgebouwd. Zo versterkten de Spanjaarden Damme, Hulst en Liefkenshoek en Lillo aan. Tegen 1621 liepen de spanningen weer op. De Spanjaarden vonden dat de Republiek zowel het katholicisme als hun handelsbelangen met de Nieuwe Wereld schaadde, en heropenden de strijd. Het tweede deel van de Tachtigjarige Oorlog was begonnen...

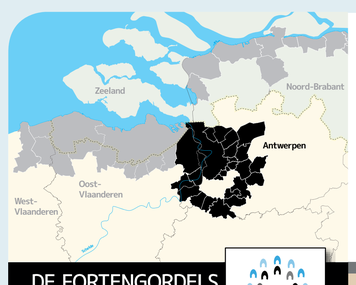

Fietsen op de grens van de tijd

Tip: In en onder Camping Fort Bedmar ontdekt u de restanten van het gelijknamige fort! Een informatiepunt ter plaatse maakt u alles duidelijk.

61 Intriges rond de troon
De Bedmarlinie

Ook na de Tachtigjarige Oorlog vochten de grootmachten gereguld conflicten uit in de grensregio. Rond 1700 was het weer zover toen de kinderloze Spaanse koning de kleinzoon van zijn Franse collega Lodewijk XIV als erfgenaam aanduidde. De andere mogendheden zagen de verstoring van het machtsevenwicht allerminst zitten. Zo brak in 1702 de Spaanse Successieoorlog uit, die tot 1713 zou duren. De Republiek behoorde tot die andere mogendheden en grensde aan de Spaanse Nederlanden. De gevolgen laten zich raden.

De markies de Bedmar begon aan de vooravond van de vijandelijkheden in ijltempo de grens te versterken. Hij richtte op strategische plaatsen nieuwe forten op zoals het Fort Bedmar in De Klinge en het Fort Verboom bij Kieldrecht. Elders herstelde en vergrootte hij oudere verdedigingswerken, bijvoorbeeld het Fort Sint-Jan in Ruimte. De forten werden met elkaar verbonden door waterlopen en verdedigingsdijken. Mooie voorbeelden daarvan zijn de liniegracht doorheen het Sropersbos en de Koningsdijk.

DE FORTENGORDELS VAN ANTWERPEN

Van strategisch bolwerk tot groene oase

Antwerpen heeft een lange traditie als strategische haven- en vestingstad. Tussen de negende en de twintigste eeuw werden de Antwerpse vestingwerken continu uitgebreid, afgebroken en gemoderniseerd. Vooral in de Spaanse tijd behoorden de omwallingen tot de modernste van Europa. Vandaag is een groot deel van deze oudste vestingwerken rond Antwerpen verdwenen onder de uitdijende stad. Maar het stratenpatroon getuigt nog altijd van de oude stadsmuren, wallen en vesten.

Toen België in 1830 ontstond, kreeg het strikte neutraliteit opgelegd. Het land had amper natuurlijke grenzen en was bijgevolg erg moeilijk verdedigbaar. Daarom opteerde de regering voor een 'nationaal redult': een versterkt kerngebied waar het leger zich bij een inval kon terugtrekken in afwachting van hulp. Om strategische, economische en politieke redenen viel daarvoor de keuze op Antwerpen. Zo ontstonden ook de fortengordels rond Antwerpen, en werd de stad een vesting die op dat vlak alleen Parijs moest laten voorgaan.

www.fortengordels.be

Een beslissende strijd

Tip: Met een beetje fantasie raapt een dijkwandeling bij Fort Sint-Filips de sfeer van de vlotbrug weer op. Vergeet ook het pittoreske Fort Lillo niet!
ⓘ www.antwerpen.be

Fietsen tijdens het jaarlijkse Fortengordel fietsfeest

Tip: De bewegwijzerde Brialmont-fietsroute leidt u langs een aantal blikvangers van Brialmonts 'grote omwalling'.
ⓘ www.tpa.be

65 67-69 Antwerpen uitgehongerd
Farnese's schipbrug

Het militaire genie Alexander Farnese kreeg in 1584 opdracht het opstandige Antwerpen weer onder Spaans beheid te brengen. Geen makkelijke opdracht, want de stad was zwaar versterkt door een moderne gebastioneerde omwalling en forten aan de Schelde. Extra gehinderd door de inundatie van de noordelijke polders, begreep Farnese dat een rechtstreekse aanval geen zin had.
In plaats daarvan bouwde hij een schipbrug van aan elkaar gekette schepen die alle scheepvaart over de Schelde - en dus de bevoorrading van Antwerpen - volledig blokkeerde. Farnese's uithongeringstactiek werkte. De Antwerpenaars deden wanhopige pogingen om de brugblokkade te doorbreken, en stuurden er brandende schepen en mijnschepen op af. Later volgde een aanval op de Spaanse forten aan de Kauwensteine Dijk, een gecombineerde actie met steun vanuit Zeeland... Het werkte niet. Op 17 augustus 1585 kon burgemeester Marnix van Sint-Aldegonde niet anders dan de overgave van de stad aan de Spaanse troepen tekenen. De Staatsen hielden wel de forten Liefkenshoek en Lillo in handen en sloten zo de vrije doorvaart op de Schelde af. Achteraf bezien hebben de val van Antwerpen en de blokkade van de Schelde de definitieve scheiding van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden ingeluid.

Baksteen verschonen in het groen

Tip: De kaart van de bewegwijzerde Brialmont fietsroute kunt u bestellen via verzending@tpa.be

75-88 De werf van de eeuw
De Brialmontgordel

In 1859 startten de werken aan het geesteskind van de Belgische luitenant-generaal Brialmont. 14.000 arbeiders en soldaten bouwden een omwalling en acht forten in een boog rond Antwerpen. Een gigantisch project: de bakstenen verdediging van de stad kostte toen liefst 40 miljoen frank. Om het materiaal te kunnen produceren, keert de aannemer steenbakkerijen of richtte hij er nieuwe op nabij de werf. Er werd 71 km spoorweg aangelegd. Ter hoogte van de zuidercitadel en op het Kempens Kanaal kwamen er speciale kades voor het vervoer van materiaal. De arbeiders werden gelogeerd in gesloten kampen en er was een eigen hospitaal om slachtoffers van werkongevallen te behandelen. Toch verliep het werk in de beginjaren niet vlot. Er braken stakingen uit en stilaan werden ook soldaten als arbeiders ingezet. Vijf jaar later was de Brialmontgordel af, de aannemer failliet en de technologie achterhaald. Modernisering en uitbreiding drongen zich alweer op.

Uitkijk bij Vesting Heusden

Tip: Vesting Heusden is volledig gerestaureerd naar 17de-eeuws model. Geen openluchtmuseum maar een levendig stadje!
ⓘ www.hbtheusden.nl

89-118 Een korte carrière
De Eerste Wereldoorlog

Ondanks hun onvolledige bewapening waren de Antwerpse forten in 1914 niet helemaal nutteloos. De Duitsers lieten de stad aanvankelijk links liggen, om zich te concentreren op de aanval tegen Frankrijk. Vanuit het 'nationaal reduit' probeerde het Belgische leger ondertussen de Duitse bevoorrading te hinderen en Duitse troepen bezig te houden.

Eind september nam de Duitse artillerie de verdedigingslinie rond de havenstad in het vizier. Belgen (en ook even Britten) weerden zich tot het uiterste, maar moesten zich na dertien dagen gewonnen geven. Dat beetje tijdwinst bleek achteraf goud waard: het Belgische leger kreeg extra respijt om zich in te graven aan de IJzer, waar het Duitse offensief in de modder zou vastlopen.

Maak kennis met de slapende vleermuizen

Tip: Natuurpunt organiseert regelmatig begeleide wandelingen in en om vleermuis-vriendelijke forten.
ⓘ www.natuurpunt.be

97 De gruwel van de Gestapo
De Tweede Wereldoorlog

Enkele moderniseringen tijdens het interbellum moesten de Antwerpse fortengordels bij de tijd houden. In mei 1940 speelde de vesting amper een rol. Na de capitulatie schakelden de Duitsers de meeste forten in als opslagplaats of soldatenverblijf.

Eén fort speelde vanaf september 1940 een bijzonder sinistere rol: Breendonk. De Gestapo gebruikte het als transitkamp voor joden en politieke gevangenen naar de concentratiekampen. Het regime was er onmenselijk zwaar, met nutteloze dwangarbeid zoals het weggraven van de aarden bedekking van het fort. Op het einde van de oorlog werd het fort even gebruikt voor de opsluiting van collaborateurs tot het eind 1944 ontruimd werd. Sinds 1947 is het Fort van Breendonk een Nationaal Memoriaal.

Memoriaal Fort van Breendonk

Tip: Een bezoek aan het Fort van Breendonk is een pleidooi voor tolerantie.
ⓘ www.breendonk.be

99 Heroverd door de natuur
Vleermuisvriendelijke forten

Na het definitieve vertrek van de militairen kregen de forten heel andere bewoners: ruim de helft van de Vlaamse vleermuizen overwintert er in de ontelbare spleten, kieren en gaten. Plus nog duizenden 'toeristen', want de forten vormen één van West-Europa's populairste overwinteringplaatsen. Dankzij de voedselrijke natuur op en om de forten blijven heel veel vleermuizen er ook tijdens de zomer.

Het spoorwegfortje van Duffel huisvest een waardevolle vleermuizenkolonie in zijn duistere ondergrondse ruimtes. Ook in de forten van Bornem, Borsbeek, Brasschaat, Edegem, Kessel, Lier, Liezele, Oelegem en Willrijk voelen de mystelieuze dieren zich thuis. En in de schans van Smoutakker en de schans van Schilde kunt u met wat geluk de vrij zeldzame watervleermuis en gewone grootoorvleermuis observeren.

DE ZUIDERWATERLINIE NOORD-BRABANT

Brabant tussen twee vuren

Tussen Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, tussen protestants en katholiek, tussen Staats en Spaans... Brabant was vaker wel dan niet de speelbal van militaire conflicten. Een erfenis daarvan is de Zuiderwaterlinie, een snoer van vestingsteden, forten, schansen en inundatiesluiskes tussen Bergen op Zoom en Grave. De Zuiderwaterlinie is ook het Brabantse gedeelte van een groter geheel, de Zuiderfrontier. In 1697 bedacht de vermaarde vestingbouwer Menno van Coehoorn namelijk een concept waarin bij een reeks oude vestingsteden versterkte en verbond met nieuwe verdedigingswerken. Pure noodzaak, want de verdedigingswerken beneden de rivieren waren na de Tachtigjarige Oorlog zwaar verwaarloosd en er doken nieuwe vijanden op. In de negentiende eeuw kwamen daar nog nieuwe vestingwerken van Napoleon en koning Willem I, en een aantal verbeteringen door de Vestingwet van 1874 bij. Die hadden dan weer te maken met heel andere conflicten, maar ze maken net zo goed deel uit van de geschiedenis van de Zuiderwaterlinie.

www.zuiderwaterlinie.nl

De Mosesbrug op Fort de Roovere

Tip: Er loopt een wandelpad op de liniewal tussen Fort de Roovere en Fort Pinssen. Let u vooral op de bijzondere nieuwe 'toografraffroy'.
ⓘ www.westbrabantsewaterlinie.nl

De poort naar De Hel

Tip: Fort de Hel in Willemstad is het kleinste fort van Nederland. U kunt er terecht voor een groot aanbod aan activiteiten - van kopje koffie tot bedrijfsevenement.
ⓘ www.fortdehel.nl

De Spinolaschans bij Breda

Tip: In de binnenstad van Breda vindt u de Koninklijke Academie en verschillende oude kazernes. Vergeet ook het museum in de Chassékazerne niet.
ⓘ www.breada-museum.org

De Citadel in 's-Hertogenbosch

Tip: Tijdens een bezoek aan de Vesting 's-Hertogenbosch zijn er verschillende manieren om deze te verkennen, bijvoorbeeld door een vaartocht over de Binnendieze.
ⓘ www.vestingstad.com

120-125 Huygens' aerdige geback
De West-Brabantse Waterlinie

Rond 1628 liet aartshertogin Isabella aan Spaanse kant bolwerken en forten bouwen tussen Bergen op Zoom en Antwerpen, en langs de Schelde. De Staten-Generaal besloot daarom dat het tijd werd voor drie forten bij Bergen op Zoom: Moermont, Pinssen en de Roovere. Samen met Fort Henricus en een ingenieus inundatiesysteem vormden ze de West-Brabantse Waterlinie. Die moest Zeeland, de scheepsvaartverbinding Zeeland-Holland en Bergen op Zoom beschermen tegen aanvallen vanuit het zuidoosten.

Dichter-diplomaat Constantijn Huygens reisde in 1628 samen met prins Frederik Hendrik langs de West-Brabantse Waterlinie om manschappen te werven voor het Beleg van 's-Hertogenbosch. Huygens was sterk onder de indruk van de forten in aanleg, en had het over " 't Aerdige geback van Moermont, Pinssen, Roover".

126-129 Dreiging vanuit het zuiden
Van Franse inval tot Belgische opstand

Na de Spanjaarden lieten de Fransen hun oog op de Republiek vallen. In 1667 deed Lodewijk XIV als eerste Franse koning een veroveringspoging. Hij nam Vlaanderen grotendeels in, maar kreeg de Republiek niet in handen. Ook zijn revanche in 1672 mislukte - onder meer dankzij de linies, die wel dringend aan renovatie toe waren. Vestingbouwer Memno van Coehoorn ontwierp daarom de Zuiderfrontier. Daar zou pas in 1740, ten tijde van Lodewijk XV, werk van gemaakt worden.

Nadat ook die Franse koning was verslagen, brak een rustige periode aan. Die duurde tot Napoleon einde achttiende eeuw de Republiek bij zijn keizerrijk voegde. Ook hij legde nieuwe vestingwerken aan. En tot slot waren er de inundaties en redoutes van de Nederlandse koning Willem I, uit de tijd van de Belgische Opstand. Doe daar nog de verbeteringen uit de Vestingwet van 1874 bij, en het historische plaatje van de Zuiderwaterlinie is compleet.

134 135 Spinola neemt wraak
Het Beleg van Breda

In 1624 stond Ambrogio Spinola klaar om een oude rekening met Breda te vereffenen. De legendarische Spaanse veldheer was in 1590 door prins Maurits van Nassau op het verkeerde been gezet door de 'list met het turfschip'. De Staatsen lieten zich toen in Breda binnensmokkelen door een schipper die de Spanjaarden vertrouwden, overrompelden het garnizoen en namen de stad in.

Spinola was zwaar in zijn eer als krijgsheer gekrenkt en zon op wraak. 35 jaar later greep hij zijn kans met het Beleg van Breda. Net zoals Frederik Hendrik later bij het Beleg van Den Bosch zou doen, legde Spinola een circum- en een contravallatielinie aan. Een dure en moeizame onderneming waarmee hij op 2 juni 1625 - na elf maanden belegering - het uitgehongerde Breda op de knieën kreeg.

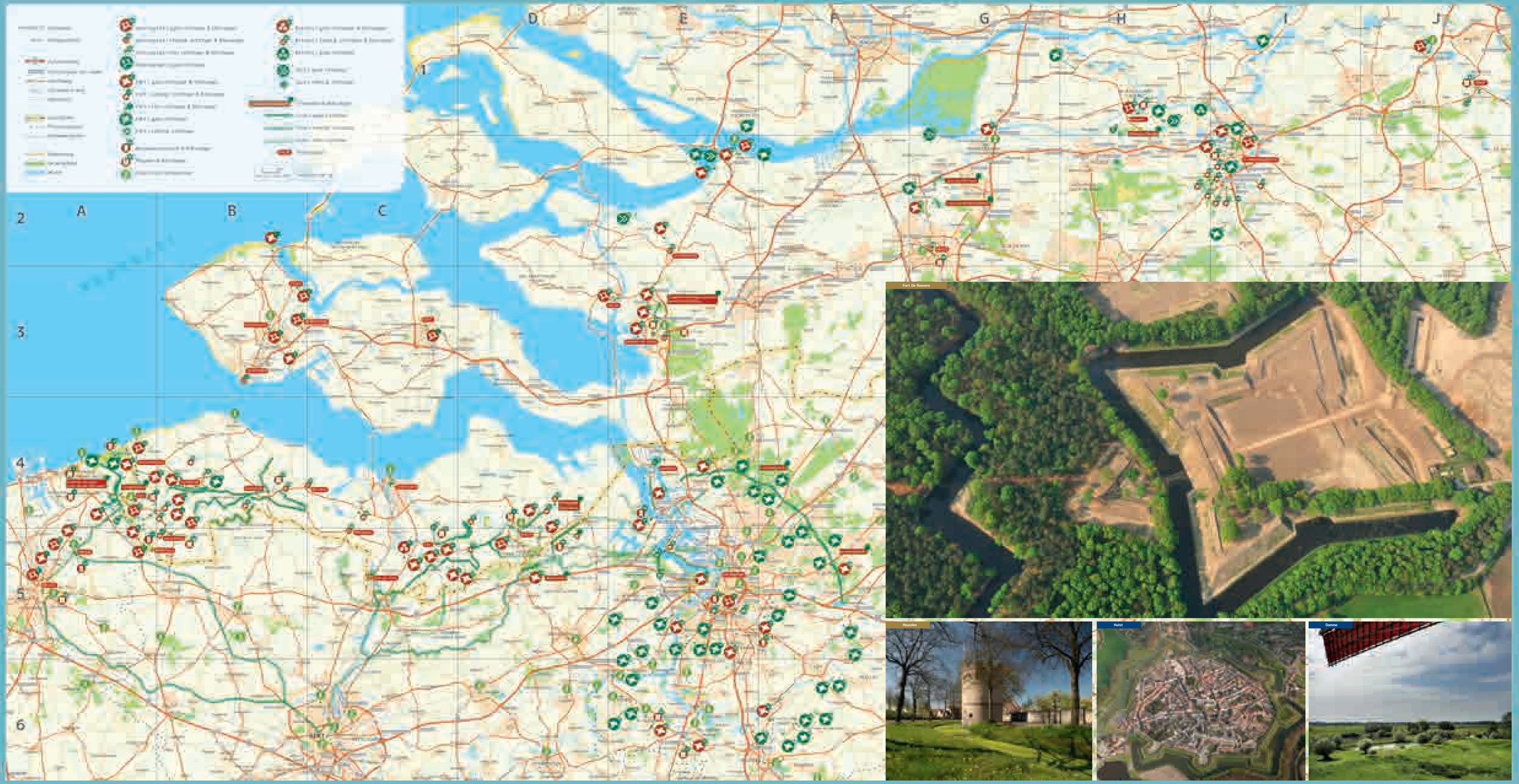
139 140 Barrière tegen water en invallers
Heusden en de Elsthoutse Zeedijk

Rond 19 november 1421 treft een watersnood grote delen van Zeeland en Holland. Ook een deel van het huidige Brabant overstroomt. Die zogeheten Sint-Elisabethsvloed richt grote schade aan in het Land van Heusden. Om het gebied voortaan te beschermen tegen het wassende water van de Maas en de Baardwijkse Overlaat, legt men de Elsthoutse Zeedijk aan.
Eind zestiende eeuw wordt Heusden een 'frontiervesting' van de Republiek der Nederlanden. De Zeedijk gaat vanaf dan deel uitmaken van de Stelling van Heusden. Heusden zelf wordt in de Tachtigjarige Oorlog na een aantal verbeteringen een belangrijke Staatse vesting. Tijdens de zestiende en zeventiende eeuw krijgt de stad een rol in de legendarische Zuiderfrontier, de enorme verdedigingslinie die het hele land van west naar oost moet afgrendelen tegen Spaanse en later Franse aanvallen.

147-149 147 De Moerasdraak getemd
Het Beleg van 's-Hertogenbosch

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog kreeg 's-Hertogenbosch de bijnaam 'de Moerasdraak'. De stad was stevig in Spaanse handen en liek onneembaar. Tot prins Frederik Hendrik, meteen na het Twaalfjarig Bestand, een plan beraamde. Met een circumvallatielinie (gericht tegen de stad) en een contravallatielinie (gericht tegen een eventueel ontzettingsleger) sneed hij Den Bosch af van de buitenwereld. Ook pompte hij het gebied leeg met de steun van een waterbouwkundige met de toepasselijke naam Leeghwater.

Vanaf juni 1629 viel de prins langs verschillende kanten aan. Bij Fort Sint-Anthonie waren zijn loopgraven zo dicht bij de stad genaderd, dat Spaanse en Staatse soldaten elkaar in de ogen konden kijken. Op 11 september sloegen de Staatsen een bres in bastion Vught. Tegelijk vielen ze het Hinthamerbolwerk en de Hinthamerpoort aan. Het verzet van de Moerasdraak brak, en op 14 september 1629 capituleerde hij. 's-Hertogenbosch hoorde vanaf dan bij de Republiek.

BLIKVANGERS

Staats-Spaanse Linies

1. Fort den Haak (1588) B2
2. Veere (1570) B3
3. Middelburg (NL) (ca. 1590, 1e helft 19e eeuw) B3
4. Arnemuiden (1567, 19e eeuw) B3
5. Vlissingen (ca. 1550, 1867) B3
6. Fort Rammekens of Zeeburg (1550) B3
7. Goes (ca. 1589, 1e helft 19e eeuw) C3
8. Museum Sincfala A4
9. Fort Sint-Paulus - Hazegrasfort (1627) A4
10. Bezoekerscentrum Het Zwin A4
11. Retranchement Cadsandria (1622, 1794) A4
12. Nieuw Hazegrasfort (1784) A4
13. Redoute Berchem (ca. 1642, 1674) A4
14. Fort Nassau (1605, 1794) A4
15. Stadsmuseum Het Belfort A4
16. Sluis (1573, 1816) A4
17. For Freedom Museum A4
18. Fort Sint-Frederik (1604) A4
19. Zwaluwstaart Fort Sint-Donaas (1705) A4
20. Kruisdijkschans (1639, 1762) A4
21. Middelburg (B) (1609, 1702) A5
22. Middelburg bezoekerscentrum (B) A5
23. Elderschans (1604, 1691) B5
24. Gemeentelijk archeologisch museum Aardenburg B5
25. Krabbeschans (1604?, 1672) A4
26. Bordeelschans (1604?, ?) A4
27. Schans Nijevelt of Nieveltschans (1604, 1672) B4
28. Olieschans (ca. 1602, 1672) B4
29. Aardenburg (1604, 1688 + B) B5
30. Hans Vrieseschans (1604, 1672) B4
31. Redoute Marolleput (1602?, 1615?) B4
32. Oostburg (1605, 1673 + B) B4
33. Redoute Spek en Brood (1621, 1673) B4
34. Schans / Redoute / Batterij Middelburg (1702, 1795) B4
35. Museum voor de Staats-Spaanse Linies Het Bolwerk B4
36. IJzendijke (1573, 1841) B4
37. Biervliet (1592, 1688) D5
38. Verbrand Fort (1703) D5
39. Damme (1617) (Hoornwerk 1704) A5
40. Bezoekerscentrum Huyse De Grote Sterre A5
41. Fort van Beieren (1705) A5
42. Brugge (Middeleeuwse omwalling: 1300 / bastionnering vanaf 1614) A5
43. Museum Gentpoort A5
44. Philippine (1583, 1816 + B) C4-C5
45. Mauritsfort (1588, eind 17e eeuw) C4
46. Sas van Gent (ca. 1572, 1816) C5
47. Batterij Zwartenhoek (1790, 1795) C5
48. Fort Sint-Jan (1634?, 1644) C5
49. Fort Sint-Joseph (1634, 1645) C5
50. Streekluseum Het Land van Axel C5
51. Fort Sint-Jacob (1634, 1645) C5
52. Batterij Reigersbosch (1789, 1795) D4
53. Fort Sint-Livinus of Sint-Lieven (1634, 1635) C5
54. Fort Sint-Nicolaas (1634, 1645) D5
55. Fort Ferdinandus (1634, 1645) D5
56. Hulst (ca. 1572, 1794) D5
57. Streekmuseum De Vier Ambachten D5
58. Fort Moerschans of Moervaert (1591, 1816) D4
59. Fort Zandberg (1586, 1830) D4
60. Batterij Boerenmagazijn (1785, 1795) D4
61. Fort Bedmar (1700) D5
62. Bezoekerscentrum Huyse De Grote Sterre D5
63. Zandvliet (1622-1627) E4
64. Fort Sint-Jan (1702) D5
65. Fort Lillo (1579, 1609) E4
66. Fort Liefkenshoek bezoekerscentrum E4
67. Fort Liefkenshoek (1579, 1652) E4
68. Fort Sint-Marie (1584, 1832, 1850) E5
69. Fort Sint-Filips (1584, 1869-1881) E5
70. Steen (ca. 1200) E5
71. Spaanse Omwalling/Bastion Keizerspoort (1542-1545) E5
72. Antwerpse ruien/Ruihuis (11de-15de eeuw) E5

Binnenste Fortengordel (Brialmont; 1859, 1865, 1870)

73. Lunet Jeugdherberg E5
74. Lunet Park Brilschans E5
75. Fort Merksem E5
76. Fort 2 F5
77. Fort 3 E5
78. Fort 4 E5
79. Bezoekerscentrum Fort 4 E5
81. Fort 5 E5
82. Fort 6 E5
83. Schans 16 E5
84. Fort 7 E5
85. Schans 17 E5
86. Fort 8 E5
87. Fort Zwijndrecht E5
88. Halve Maan E5

Buitenste Fortengordel (pantserforten; 1877, 1906, 1914)

89. Fort Haasdonk E5
90. Schans Lauwershoek E6
91. Schans Landmolen E5
92. Fort Steendorp E6
93. Fort Bornem E6
94. Schans Puurs E6
95. Fort Liezele E6
96. Museum Fort Liezele E6
97. Memoriaal Fort van Breendonk E6
98. Fort Walem E6
99. Fort Duffel F6
100. Fort Sint-Katelijne-Waver F6
101. Schans Dorpveld F6
102. Schans Bosbeek F6
103. Fort Koningshooikt F6
104. Schans Tallaart E6
105. Fort Lier E6
106. Fort Kessel F5
107. Fort Broechem F5
108. Fort Oelegem F5
109. Schans Schilde F5
110. Fort 's Gravenwezel F5
111. Fort Schoten F4
112. Schans Audaan F5
113. Schans Drijhoek F4
114. Fort Brasschaat F4
115. Fort Kapellen E4
116. Fort Ertbrand E4
117. Schans Smoutakker E4
118. Fort Stabroek E4

Zuiderwaterlinie Noord-Brabant

119. Tholen (1580, 1597, 1814) E3
120. Fort De Roovere (1628, 1816) E3
121. Fort Pinssen (1628, 1816) E3
122. Waterschans (1584, 1876) E3
122. Bergen op Zoom (1330, 1867) E3
124. Vesting Steenbergen (1330, 1812) E2
125. Fort Henricus (1626, 1812) E2
126. Fort Prins Frederik (1793, 1928) E2
127. Fort Sabina Henrica (1810, 1913) E2
128. Inundatiesluis bij Fort Sabina Henrica (1885) E2
129. Fort de Hel (1847, 1926) E2
130. Vesting Willemstad (1583, 1926) E2
131. Fort bij Hedikhuizen (1505, 1886) F2
132. Fort Buitensluis (1793, 1940) E1
133. Kleine Schans (1590, 1952) G2
134. Spinolaschans (1624, 1952) G2
135. Vesting Breda (1350, 1868) G2
136. Inundatiesluis bij Oud-Drimmelen (1665) G2
137. Lunet aan de Donge (1837, 1919) G2
138. Fort bij Giessen (1878, 1926) H1
139. Inundatiesluisjes in de Elshoutse Zeedijk (1861) H1
140. Vesting Heusden (1322, 1884) H1
141. Fort bij Hedikhuizen (1505, 1886) H1
142. Inundatiesluis bij Hedikhuizen (1862, 1886) H1
143. Batterijen bij de spoorbrug van Hedel (1868, 1886) I1
144. Fort Nieuw St.-Andries (1815, 1886) I1
145. Fort Orthen (1630, 1886) I2
146. Redoute te Herven (1860, 1886) I2
147. Vesting 's-Hertogenbosch (1196, 1874) I2
148. Citadel (1639, 1880) I2
149. Fort Isabella (1618, 1886) G2
150. Stelling Vught, Lunet nr. 1 (1844, 1874) G2
151. Stelling Vught, Lunet nr. 2 (1844, 1874) G2
152. Stelling Vught, Lunet nr. 3 (1844, 1874) G2
153. Stelling Vught, Lunet nr. 4 (1844, 1874) G2
154. Stelling Vught, Lunet nr. 5 (1844, 1874) G2
155. Stelling Vught, Lunet nr. 6 (1844, 1874) H2
156. Stelling Vught, Lunet nr. 7 (1844, 1874) H2
157. Stelling Vught, Lunet nr. 8 (1844, 1874) H2
158. Pettelaarse Schans (1623, 1672) H2
159. Redoute II op de Tongerense heide (1838) H3
160. Vesting Ravenstein (1355, 1672) I1
161. Vesting Grave (1293, 1874) J1
162. Graafs Museum J1
163. Suatiesluis Benedensas E2
164. Historisch centrum Markiezenhof E3
165. Breda's Museum G2
166. Heusdens Buro voor Toerisme H1
167. Noord-Brabants Museum I2
168. Vesting Terneuzen C4
169. Axel (1574) C5

Data

1568 - 1648: De Opstand / Tachtigjarige Oorlog
1609 - 1621: Twaalfjarig Bestand
1672 - 1678: Hollandse Oorlog
1688 - 1697: Negenjarige Oorlog
1702 - 1713: Spaanse Successieoorlog
1745 - 1748: Oostenrijkse Successieoorlog
1789 - 1815: Franse Revolutie / Napoleontische Oorlogen
1830 - 1839: Belgische Revolutie / Omwenteling
1914 - 1918: Wereldoorlog I
1940 - 1945: Wereldoorlog II

Links

www.brugseommeland.be
www.sincfala.be
www.maldegem.be
www.toerismedamme.be
www.noordbrabantmuseum.nl
www.museumhetbolwerk.eu
www.fortliefkenshoek.be.
www.graafsmuseum.nl
www.markiezenhof.nl

Forten en Linies in Grensbreed Perspectief

Linies

Paulusdijk en Paulusvaart (1627) B2
Linie van Fontaine - Linie van de Vuile Vaart (1622) B2
Bedmarlinie (1701-1702) B1-B3
Cantelmolinie (1632) B2
Circumvallatie van Sluis (1604) B2
Linie van de Lieve (voor 1613) B2-D5
Brugse Vaart (1613-1623, 1701-1702) A4-D4
Linie van Oostburg (1587 / 1604) C2-D2
Linie van Passageule (1672) C2-D2
Brandkreek (1622 gegraven) D2
Linie van de Oranjepolder (1691) D1-D2
Linie van de Zuiddiepepolder/Oude Linie (1702) D2
Circumvallatie Sas van Gent (1644) E3
Sassevaart (1547-1549) E3-E5
Linie van Communicatie (tussen Sas v. G. en Hulst: 1586, 1645 - van Hulst NO-waarts: 1591, 1816) F3-H2
Oude Linie (van Axel) (1702) G2
Linie van Axel (1586 / 1702) F3
Linie van de Nieuwe Vaart (1644-1645) E4-F3
Lniewal van Bergen op zoom naar Fort de Roovere (1727, 1827) E3
Bedmarlinie (1701-1702) F4-I2
Circumvallatie van Hulst (1645) G3-H2
Nassaulinie (1591) G2
Parmavaart (1584-1585) H3-I3
Liniedijk Negenjarige Oorlog (1688-1697) H3-I3
Rode Moerdijk (1688-1692, 1701-1702) H3
Koningsdijk (1673, 1700-1701) H2
Staatse Linie (1702-1703) I2
Ouden Dijk (versterkt 1627) I1-I2
Noordland (versterkt ca 1630) I1
Blauwgarendijk (versterkt 1584) I2
Kauwensteinse Dijk (versterkt 1584) I2-J2
Brug Farnese (1584-1585) E5
Fontainegracht (1635) I3-J3
Blokkersdijk (1592 / 1646) J3
Oosterweelse Dijk (versterkt 1584) I3-J3
Ferdinandusdijk (1635) J3
Antitankgracht (1937-1939) E4-F5
Defensieve Dijk (1870-1880) E5
Linie van Den Hout (1701, 1952) G2
Linie van de Munnikenhof (1701, 1952) G2